

BIOETIKA VA UNING FAN SIFATIDA SHAKLLANISHI**Arislanbayeva Zoya Yernazarovna**O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Ijtimoiy fanlar va pedagogika" kafedrası dotsenti,
falsafa fanlari nomzodi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bioetika tushunchasining nma`nosi, uning fan sifatida shakllanishi va ommalashuvi, bugungi kunda uning asl mohiyati borasida so`z yuritilgan.

Kalit so`zlar: Axloq, etika, bioetika, globallashuv, deontologik model, talidamid fojeasi, tibbiy etika, transplantologiya.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение понятия биоэтика, ее становление и популяризация как науки, а также ее реальная сущность на сегодняшний день.

Ключевые слова: Этика, этика, биоэтика, глобализация, деонтологическая модель, талидомидная трагедия, медицинская этика, трансплантология.

Abstract: This article discusses the meaning of the concept of bioethics, its formation and popularization as a science, and its real essence today.

Key words: Ethics, ethics, bioethics, globalization, deontological model, thalidomide tragedy, medical ethics, transplantology.

Bugungi zamonaviy jamiyat salomatlik eng katta boylik ekanligini to`liq anglab yetdi. Bu o`rinda sifatli va zamonaviy tibbiyot sohasiga ehtiyoj ham oshib bormoqda. "Biz o`z oldimizga qo`ygan buyuk maqsad – Yangi O`zbekistonni barpo etishga faqat sog`lom xalq, sog`lom millatgina qodir bo`lishini albatta barchamiz yaxshi tushunamiz".

Bioetika-biotibbiyot fani va sog`liqni saqlash amaliyotidagi so`nggi ilmiy yutuqlar natijasida yuzaga kelgan axloq va axloqiy muammolarni tushunish, muhokama qilish va hal qilishga qaratilgan fanlararo tadqiqot sohasidir. Bioetika keng qamrovli, sohalararo fan sifatida o`zida tibbiyot, sotsiologiya, psixologiya, ijtimoiy psixologiya, mantiq, huquqshunoslik, menejment, dinshunoslik, pedagogika hamda boshqa tibbiy va notibbiy fanlar yutuqlarini jamlaydi, amaliy tibbiyotning axloqiy muammolarini o`rganadi. Insoniyat yaralibdiki u tabiatda

yashab qolish uchun qaysidir ma`noda kurashgan va kurashmoqda. Sog`lom va mukammal yashash har bir davrda insonning hayotiy maqsadi bo`lgan va bu maqsad yo`lida u bazida turli qurbonliklarga sababchi bo`lgan. Buning natijasida axloqiy qadriyat va jamiyat qonuniyatlarida turli muammoli vaziyatlarni keltirib chiqargan. Shunday muammolardan biri bu bioetika masalasi bo`lib, u tabiat, inson, texnika omili o`rtasida muammolar va ularni bartaraf etish uchun axloqiy qadriyatlar va insonparvarlik munosabatlarini tartibga solish tarixiy zarurat bo`ganligi va bu yo`ldagi dolzarb muammo hamda jarayonlar axloqiy meyyorlar doirasida hal qilinishi lozimligini mavjud sharoitning o`zi taqozo etgan. Insoniy makon qanchalik taraqqiy etmasin, inson o`z atrofidagi koinot, tabiat, inson tushunchalariga o`zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni shakllantirmas ekan bu birinchi navbatda insonning o`ziga taxdid solishi muqarrar. Uzoq davrga emas, ayni damda dunyoni tashvishga hamon solib kelayotgan COVID-19 muammosi insoniyatni yana bir bor o`ylantirib qo`ydi. Axloq va axloqiy munosabatlar insoniyatni tabiyatning elitasi sifatida gavdalantirishiga xizmat qiladi. Axloq ijtimoiy ong shakli sifatida jamiyatda insonlarning o`zaro munosabatlarini tartibga soladi. Tarixan insonlarning birgalikdagi hayoti va faoliyati jarayonida ma`naviyat deb ataladigan va ularning xulqini tartibga soladigan ma`lum bir odat, qoida va me`yorlar majmuasi vujudga kelgan.

“Etika” atamasi ilk bor Aristotel tomonidan taklif etilgan bo`lib, u xulq ma`naviyati falsafasi va u bilan bog`liq bo`lgan me`yorlarni, ya`ni axloq nazariyasini anglatadi.

Insoniyat tarixi davomida inson huquqlari bir necha bor buzilgan, inson hayotida biomeditsinaning ilmiy yutuqlarida salbiy va ijobiy ta`sirlar bo`lgan va ishlab chiqarish jamiyatining rivojlanishi zarar etkazishi mumkin bo`lgan zarar hisobiga birinchi o`ringa qo`yilgan ekotizimlarda. Bunga javoban, tushuncha orqali, bir necha o'n yillar oldin umumiy axloqshunoslik bo'yicha yangi maydon

yaratildi: bioetika. Ko'rib turganimizdek, bioetikani aniqlash oson emas. Bioetikani tashkil etadigan juda ko'p yo'nalishlar mavjud bo'lib, ular tashqi ko'rinishini asoslagan muammolarni tahlil qilish va hal qilish uchun uni oziqlantiradi.

Bioetika - axloqshunoslik, inson uchun hayot (inson, hayvon va o'simlik hayoti) bilan bog'liq eng yaxshi xulq-atvor tamoyillarini ta'minlash va tekshirish uchun mas'uldir. Bioetika mavjud bo'lgan ko'plab ta'riflar orasida biz qadriyatlar va axloqiy tamoyillar asosida o'rganilgan hayot haqidagi fanlarni va sog'liqni saqlash sohasidagi odamlarning xatti-harakatlarini muntazam ravishda o'rganish ekanligini tasdiqlashimiz mumkin.

Tibbiy axloqdan farqli o'laroq, bioetika tibbiy muhit bilan chegaralanib qolmasdan, balki ko'plab muammolarni (masalan, atrof-muhit va hayvonlarning huquqlari) hal qilishini tushuntirishimiz kerak.

Xulosa qilib aytganda, biz o'zimiz cho'mgan zamonaviy ko'plik jamiyatining axloqiy aks ettirish haqida. Eng muhimi, u sog'liqni saqlash sohasining bir qismi bo'lgan, masalan, klinik psixologiya kasblariga qaratilgan.

Qisqa tarixiy evolyutsiya: Bu nisbatan yosh intizom, yarim asrga yaqin bo'lmagan tarixga ega. Bundan tashqari, u tadqiqot va tibbiyotda majburiy o'rganish sohasiga aylandi va so'nggi 30 yil ichida uning bilim doirasi kengayib, axloqning eng dolzarb sohalaridan biriga aylandi.

Terminning kelib chiqishi muallifi biroz munozarali: ba'zilari nemis ilohiyotchisi va faylasufi Fritz Yahrni himoya qiladi (1927), u o'simliklar va hayvonlarga nisbatan axloq qoidalariga oid maqolasida Bio-Etik atamasini ishlatgan. Boshqa mualliflar biokimyogar onkolog Potterni ta'kidladilar, u 1970 yilda biotik axloq atamasini maqolasida ishlatgan va bir yildan so'ng "Bioetika: kelajakka ko'prik" nomli matnni nashr etgan. Ammo bioetika tarixida nimanidir ta'kidlashimiz kerak bo'lsa, bu Belmont hisoboti (1978). Bu taniqli Tuskegee eksperimentining shikastlanishlaridan so'ng (afro-amerikaliklarda davolanmagan

sifilizda) AQShda biomedikal va xulq-atvor tadqiqotlari inson sub'ektlarini himoya qilish bo'yicha milliy komissiya natijasida tug'ilgan. Ushbu matn biomeditsinada odamlar bilan olib boriladigan tadqiqotlar uchun ko'rsatmalar yoki mezonlarni o'z ichiga oladi. Bugungi kunda Belmont hisoboti hali ham tadqiqotchilar uchun mos yozuvlar matni hisoblanadi.

Zamonaviy jamiyatda bioetika bir tomondan, yangi biotibiyot bilimlari va texnologiyalarini ishlab chiqish hamda qo'llash sohasida o'ziga xos ijtimoiy institut sifatida ishlaydi. Fundamental tibbiy-biologik fanlarni tezkor rivojlanishi, yangi biotibbiy texnologiyalarning kashf etilishi ma'lum bir muhim vazifalarni hal etish bilan bir qatorda, tibbiy etika doirasidan chetga chiqadigan boshqa yangi muammolarni yuzaga kelishigi sabab bo'ldi. Masalan, genetikaning muvaffaqiyatlari, odam genomining ochilishi nafaqat ayrim to'qimani, balki butun bir organizmni klonlash imkoniyatini yuzaga keltirdi. Transplantologiya sohasidagi muvoffaqiyatlar o'z navbatida odam va murda donorligi masalasida qator yangi muammolarni vujudga keltirdi. Sun'iy urug'lantirish, surrogat onalikdan foydalanish keng tarqalmoqda.

Zamonaviy reanimatologiya oldin umidsiz hisoblangan bemorlarni hayotga qaytarmoqda. Jinsni o'zgartirish borasida jarrohlik amaliyoti masalalari hal etildi va shu kabilar. Bioetika muammolarining birinchi keng ko'lamli muhokamasi 1946-yilda Nyurnbergda bo'lib o'tdi. Bu Ikkinchi Jahon urushi davrida nemislar tomonidan odamlar ustida olib borilgan tibbiy tadqiqotlar bilan bog'liq edi. 1947-yilda Nyumberg tribunali natsist jinoyatchilariga nisbatan hukmni e'lon qilgan. U odamlarda tibbiy tajribalar o'tkazish tartibini belgilovchi ilk xalqaro hujjat sifatida e'tirof etiladi. Tibbiyot soxasi va axloqining rivojlantirishi izchil davom etdi. Ilk bora bir insondan boshqa insonga yurakni ko'chirib o'kazish operatsiyasi amalga oshirilishi keng jamoatchilikni bu masala yuzasidan turlicha yondashuvlariga sabab bo'ldi. Janubiy Afrikalik jarroh Kristian Barnard 1967-yil 3-dekabrda tibbiyotda

birinchi bo'lib muvofaqiyatli yurak transplantatsiyasini amalga oshirdi. U yuragi davolab bo'lmas darajadagi xasta bemorga, avtohalokat natijasida tuzatib bo'lmas holatdagi miya o'limi jarohatini olgan bemor ayolning urib turgan yuragini qo'ydi va operatsiya muvofaqiyatli bo'ldi. Ammo bu olamshumul inqilobiy hodisa yuzasidan jamoatchilik fikri va munosabati juda ziddiyatli bo'lib chiqdi. Ayrimlar uni qahramon sifatida, ayrimlar esa qotil sifatida gavdalantirishdi.

Bioetika ekologik harakat mafkurasining shakllanish tarixida ilk bora qo'llanilgan. Ilmiy texnika yutuqlari insonga foydali jihatlarni olib kelish barobarida, tabiat va tirik mavjudotlarga jiddiy tahdid va yoqotishlar olib kelishini tarix o'zi isbotlab turibdi. Ekologik fikrlashning biotibbiyot sohasiga ta'siri, ayniqsa, 1966-yildagi talidomid halokatidan keyin kuchaydi. Bu fojia fan va amaliy tibbiyot o'rtasidagi munosabatlar strukturaning tubdan o'zgarishiga yordam berdi. 1966-yil Germaniyada yuz bergan talidamid fojeasi (ya'ni uxlatuvchi vosita sifatida talidamid qabul qilgan homiladorlar) 20 mingga yaqin bolaning nuqsonlar bilan (oyoq-qo'lsiz) tug'ilishi, ilmiy tadqiqotlar va klinik amaliyot o'rtasidagi aloqalarni tubdan o'zgartirib yubordi.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, bioetika ilmiy texnik taraqqiyot keltirib chiqarayotgan muammolar bilangina emas, balki bugungi kunda insoniyatni tashvishga solayotgan global siyosiy, ekologik muammolarni hal etishga ham qaratilgandir.

Turli xil ma'naviy-tibbiy va axloqiy dunyoqarashlarning mavjudligini e'tirof etgan holda, Butunjahon sog'liqni saqlash tashkiloti va Butunjahon tibbiyot assotsiatsiyasi xalqaro tibbiy-etika kodekslari va kelishuvlari yordamida ushbu hamkorlikda yashash munosabatlarini boshqarib turadi. Covid 19 pandemiyasi davrida insoniyat uchun ijtimoiy va tibbiy axloq salomatlik uchun, yashash uchun zaruriy omillardan biriga aylanganligini aniq ko'rsatib berdi. Izlanishlarning kengayishi va kuchayishi insoniyat uchun, avvalambor olimlar uchun inson

tabiatining o'zi ustidan hukmronlik qilish va manipulyatsiya qilish uchun ulkan imkoniyatlarni ochib beradi. Shu bilan birga, insonning o'ziga va umuman insoniyatga zarar etkazish ehtimoli xavfi kuchaymoqda. Eng insonparvar maqsadlar ba'zan asl g'oyani buzadigan juda kutilmagan oqibatlarga olib keladi. Ruxsat berish, ichki cheklovlarning yo'qligi, «o'z majburiyatlarining oqibatlari»ni oldindan bilishni istamaslik xafa natijaga olib kelishi mumkin. Har bir olimeksperimentator agar uning izlanishlari natijasida atrofdagi olamda insonning o'rni va imkoniyatlari qayta ko'rib chiqilishi mumkin bo'lsa, aql-idrokni va eng muhimi, o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni ko'rsatishi kerak. Inson haqida «yangi so'z» aytmoqchi bo'lgan har qanday tadqiqotchi bu so'z odamga zarar yetkazmasligiga amin bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Z.A.Giyosov —Vrach faoliyatining huquqiy asoslari — T. 2012y . 35-b
2. O.A.Botyajova — Osnovi bioetikil Yaroslav. 2011y. 7-c
3. Z.Abduazimova. Globallashuv jarajnidagi ekologik axloqni shakllantirishda koncheptual yondashuvning falsafiy xususiyatlari. НамДУ илмий ахборотномаси - 2021(12), Б. 234-242
4. Qaxharova, M. (2021). Social-spiritual environment of society and spiritual ideal. Oriental Journal of Social Sciences, 30-36